

Қ.МӘМБЕТОВ

ТҮРКІЛЕРДІҢ МӘДЕНИ ӨРКЕНИЕТІНІҢ НЕГІЗІ

Мақалада Түркі әлемінің мәдени өркендеуінің қалыптасу кезеңі сипатталады.

Makalede Türk Dünyası kültürel gelişiminin temeli değerlendirilir.

Түркі әлемі Орталық Азия мен Шығыс Еуропаның біршама жерін алып жатыр. Түркі әлемі Шығыс пен Батысты бір-бірімен байланыстырушы көпір рөлін атқарды және ұлан-байтақ кеңістікте бір-бірінен шалғай жатқан Қытайдың, Үндістанның және Еуропа құрылығының батыс бөлігінің (Испанияның мұсылманданған бөлігі) өркениеттерін өзара ұштастырды.

Ал, бұл жағдай өз кезегінде Таяу Шығыстың өз тағдырына орасан зор ықпалын тигізді, сол арқылы Жерорта теңізі елдерінің мәдениетіне ықпал етіп, Еуропадағы қайта өрлеу дәуірінің негізін қалады, яғни оның іргетасы болып табылатын ежелгі мәдениетті сақтап қалуға жағдай жасады [3].

Өкінішке орай, «түркі халықтарының шынайы тарихы жазылмады» [1] деген тарихнамаларда кездесетін ғылыми тұжырымдармен келіспеуге болмайды. Өйткені, жарық көрген көлемді және кішігірім тарихи еңбектер түркі халықтарының әр жерлерінен жұлып алынған мағлұматтар сияқты. Түркілердің тарихы орасан бұрмалаушылыққа ұшыраған. Түріктердің ежелден жайлаған мекендері жөнінде қалыптасқан бір пікір жоқ, көпшелілер қатарына жатқызған. Түріктердің мәдени деңгейі төмен, бүлдірушілер ретінде сипатталған. Бұның бәрі, түркі халықтарының тарихын шынайы зерттемегендіктен және зерттеушілердің өз мүдделерінің тұрғысынан қарастырып, көпшілігінің пайддықты мейлінше бұрмалағандығынан [5].

Түркі халықтары Қытаймен, Үндістанмен, Жерорта теңізінің бүкіл елдерімен кең көлемді байланыс жасауы тек тауар алмасумен және техникалық жаңалықтарды бөлісумен ғана шектеліп қалған жоқ. Сонымен қатар әртүрлі идеялық жүйелерді бір-бірімен салыстыру арқылы жемісті жұмыс жүргізуді де қамтамасыз етті. Ұлы ғұлама Әл-Фараби шығармалары орта ғасыр дәуірінің басынан аяғына дейін Батыс Еуропада пайдаланылды. Қайта өрлеу дәуірі гуманизмінің дамуына ықпалы орасан зор болды. Ибн-Синаның еңбектерін Еуропа ондаған ғасырлар бойы медициналық білім энциклопедиясы ретінде пайдаланып келді [3]. Түркі халықтары орта ғасыр дәуірінде жоғарғы дәрежедегі жарқын мәдениет жасай білді. Оның жарқын айғағын сәулет, қолөнер туындыларынан, поэзия мен эпостарынан көруге болады.

X–XI ғасырларда түркі тіліндегі әдебиет өте күшті дамыды. Жүсіп Баласағұни мен Ахмет Йассауи өз шығармаларын түрік тілінде жазды. Махмұд Қапқаридың «Диуани лұғат ат-түрк» («Түркі сөздерінің

жиынтығы») атты еңбегінің де құндылығы өте жоғары. Зерттеуші ғалымдар түркі сөздігінің жасалуын мұсылман әлеміндегі халықтар арасында түркі тілінің барған сайын арта түскен рөлімен орынды байланыстырады [3].

Түркі халықтарын көпшенді болған, қалалары болмаған деген жаңсақ ғылыми пікірлерге келісуге болмайды. Түркілер барлығы бірдей көпшенді болмаған. Олар өздерінің жайлаған жерінің ерекшеліктеріне негізделіп, көп салалы шаруашылықты пайда еткен және оларды үздіксіз дамытып отырған. Түріктер отырықшы, жартылай отырықшы және көпшенді өмір сүрген. Олардың ішінде отырықшылық басым болып, соның негізінде, мәдени өркениетке ерте жеткен халықтар келіп шыққан. Олар Орталық Азияны өз Отанына айналдырған. Бұл ғылыми тұжырымды бізге жеткен жазба археологиялық, этнологиялық және әдеби деректер дәлелдейді. XX ғасырдың екінші жартысында археологиялық зерттеулер кең көлемде жүріп, Орталық Азиядағы республикаларда археологиялық, этнологиялық зерттеулер жүргізілді. Нәтижесінде, орасан көп, мазмұны бай деректер жиналды. Бұл деректер, осы жерді ежелден мекендеген халықтардың тарихын қайта қарауға мүмкіншіліктер берді [5].

Соның нәтижесінде кең байтақ Қазақстан жеріндегі тарихтың әр дәуіріне жататын ескерткіштер зерттеліп, орасан зор бай деректер айқындалды. Бұл ескерткіштер тас (палеолит) дәуірінен бастап, ортағасырды түгелімен қамтиды. Осы деректерге сүйеніп, Орталық Азияның алғашқы адамдардан өрбіген жерлердің бірі екені дәлелденді. Бұдан кейінгі қола, темір және ортағасырларды жергілікті тұрғындар бастарынан өткеріп, дүние жүзі халықтарының өркениетті мәдениет құруына өз үлестерін қосқан; өркендеген мәдениеттің орталықтары болған ірі-ірі қалалар, тұрақты мекендер салынған [2].

Түркі халықтарының, сондай-ақ қазақ халқының өркениетті мәдениетінің антикалық замандардан басталып, оның отырықшы өмірін, басқа көрші елдермен мәдени, тарихи, экономикалық байланыстарын қарастыру бүгінгі тарихи тұрғыдан ең өзекті мәселе. Тұрмыстың барлық салалары отырықшы мәдениеттің үздіксіз дамуына өз үлесін қосып отырған. Мәдениетті құрушы және дамытушы түркі тілдес, қандас халықтар. Олар ежелден өздерінің жақын және алыс көршілерімен үздіксіз байланыс жасаған. Қарым-қатынастарды күшейтуде Орталық Азияны кесіп өткен Ұлы Жібек жолы айрықша қызмет атқарған. Бір елдің жетістігін екінші ел қабылдап, оларды өздерінің өркениетті мәдениетін дамытуға пайдаланған. Бұл – өмірдің заңдылығы.

Түркі халықтары – Орталық Азияның перзенттері. Адам тұрмысына қажетті байлықтардың бәрі бұл жерден табылады. Түріктердің Отанына тең келетін жерді әлемнің кеңістігінен табу қиын шығар. Оның перзенттері де

ешбір халықтардан кем болмай, олардан «сегіз қырлы бір сырлы» азаматтар шыққанына кәрі тарих куә.

Біздің еліміздің халықтары ұлы ата-бабаларымызды әбден орыңды мақтанш етуге құқықты, ал-Бумынь, Естеми, Білге қаған, Күлтегін, Тоныкөк және қазақ хандары Әз Тәуке, Есім, Қасым, Әз Жәнібек, Абылай, сондай-ақ Ататүрік, Мұстафа, Алаш зиялылары сияқты мемлекет қайраткерлерінің ежелгі ерте заманның өзге ұлы әскери қолбасшыларының және мемлекет қайраткерлерінің есімдерімен әбден қатар тұра алады, олардың атқарған істерінен артық болмаса кем емес. Осындай тарихи тұлғалардың қажырлы еңбектерін зерттеу, бүгінгі ұрпаққа уағыздау – ең өзекті мәселеге айналып отыр [4].

Кеңес Одағы ыдырап, тарап кетуіне байланысты түркі халықтарының дамуында жаңа кезең басталды. Арада мың жарым жыл уақыт өткенде түркі елінің тап жүрек тұсында тәуелсіз жаңа мемлекеттер пайда болды. ХХІ ғасыр Әлем Түркілерінің мәдени байланысуы, бірлесу және даму ғасыры болуы заңдылық. ХХ ғасырда қайта жаңғырған мәселені күшпен емес, тек түркі халықтарының интеграциялық қарым-қатынасы арқылы еріктік негізде шешудің мүмкіндігі туды. Түркі тектес үлкенді-кішілі халықтар жан-жақты дамып, барған сайын бір-бірімен қарым-қатынастары нығая түсуі тиіс.

Түркілер тарихта теңдесі жоқ үлкен мемлекет құрған, отырықшылық тарихының тар жол, тайғақ кешу азабын тартқан, тоталитарлық қоғамның қиын-қыстау күндеріне төзе білген түркі әлемі тап қазір сапалық жаңа дамудың тарихи перспективасымен бетпе-бет келіп тұр. Түркі халықтарының тәуелсіздік туралы, дербес мемлекет құру туралы ғасырлар бойы армандап келген мақсатын жүзеге асырып, оны нақты мазмұнмен толықтыра түсетін кезеңге жетті.

Түркі әлемі барлық уақытта да әртүрлі халықтар мен мәдениеттерді бір-бірімен байланыстыратын дәнекер буын болып келуі бүгінгі таңда өзінің өміршеңдігін нақтылай түсті. Қазіргі түркі әлемі уақыт өткен сайын өзара тығыз бірлесе түсіп, өздерінің мәдени мол мүмкіндіктерін танытуда.

Түркі халықтары жұмылған жұдырықтай болып біріккен кезде геосаяси өмірге тең құқықты субъект ретінде ықпал ете алады, мәдени әлемдегі өзара қарым-қатынастарда өзгелермен терезесі тең тұлға ретінде бой көрсетеді [3].

Қазіргі дербес түркі мемлекеттері арасында саяси, экономикалық және мәдени, ғылыми бағыттарда жыл өткен сайын тығыз байланыс орнап келеді. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев көп ұлтты халықтарымыздың бірлігін сақтаумен қатар, түрік халықтарының мәдени бірлігі мен дамуына айрықша көңіл бөлуде.

Бүгінгі күні тәуелсіздік алған түркі халықтарының мәдени байланысы, бірлігі және дамуы келешек ұрпақ тарихы үшін өте құнды, өзекті дүние болмақ. Осы мақсатты жүзеге асыру үшін, біріншіден, Түркі

әлемінің қазіргі уақыттағы мәдениетаралық және ұлтаралық қарым-қатынастардың тарихи құндылықтарын зерделеу, екіншіден, өткен замандағы ұлы қайраткерлердің идеялары мен өсиеттерін және рухани құндылықтарын қайта жандандыру, үшіншіден, Түркі әлемінің рухани және мәдени мұраларының бірлік концепциясы идеясын қалыптастыру қажет.

XXI ғасыр Әлем Түркілерінің мәдени бірлесу, даму ғасырына айналуының өзектілігін, Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Еуразияның кіндігіне қала салып, тұңғыш рет мемлекет шекарасын айқындап, түркі халықтарының басын біріктірудегі еңбектерін, Еуразиялық идеясына арқау болған «Еуразиялық экономикалық Одақ» құруы, Әлемде Қазақстан – ядролық қарусыздану орталығына айналып, әлемдік бейбітшілікке, экологияны сақтап қорғауға мәдени өркениеттің дамуына тигізетін әсері ұшан-теңіз. Түркі әлемінің әлемдік ұлтаралық интеграцияға үн қосу функциясын айқындап зерттеу әлемдік түркітану ғылымына айтарлықтай дүние болатыны белгілі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Гумилев Л.Н. Көне түріктер. – Алматы: «Білім», 1994, –480 б.
2. Қазақстан тарихы. Т. I. Алматы, 1996, –450 б.
3. Назарбаев Н. Тарих толқынында. – Алматы: Атамұра, 1999, –296 б.
4. Білге қағанның өсиеті. –Түркістан, 2001, –250 б.
5. Шәлекенов У.Х. Түріктердің отырықшы өркениеті. –Алматы: Қазақ университеті, 2003, –289 б.

REZUME

K.MAMBETOV (Turkistan)
FUNDAMENTALS TURKS CULTURAL GROWTH

The article describes the period of growth Turkic cultural.